

**ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ԵՎ ՏԵՂԵԿԱՏՈՒ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԵՆԹԱԲԱԺՆԻ ՔԱՐՏԱՐԱՆՆԵՐԻ ԴԵՐՆ ՈՒ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Բանալի բառեր՝ հայագիտություն, մատենագիտություն, երկրագիտական քարտարաններ, վերլուծական նկարագրություն, մատենագիտական սպասարկում, էլեկտրոնային շտեմարաններ:

Keywords: Armenian studies, bibliography, geological card catalogues, analytical description, bibliographic service, electronic databases.

Արդի մշակույթային երկխոսության համատեքստում կարևորվում է նաև գրադարանների առաքելությունը, այն է՝ բավարարել օգտվողների հետաքրքրությունը, տալ նոր գիտելիքներ և սերմանել սեր իր երկրի, գործի և ընտանիքի նկատմամբ: Սույն հոդվածում կներկայացնենք ու կարծևորենք Հայագիտական և տեղ եկատու մատենագիտության ենթաբաժնի քարտարանների դերն ու նշանակությունը: Արդի ժամանակաշրջանում տեղեկատվական-հեռահաղորդակցման տեխնոլոգիաների հարաճուն զարգացման պայմաններում նոր հնարավորություններ են ի հայտ գալիս հայագիտական բնույթի նյութի առավել համակողմանի ուսումնասիրման և հանրահռչակման առումով:

Հայագիտական և տեղեկատու մատենագիտության ենթաբաժինը Մատենագիտության և գրադարանագիտության բաժնի ենթաբաժիններից է: Սույն բաժնում իրականացվում են կարևոր աշխատանքներ, գործառույթներ. օրինակ՝ մատենագիտությունների և կենսամատենագիտությունների կազմում, մատենագիտական սպասարկում, գրականության թվայնացում, էլեկտրոնային շտեմարանների ստեղծում ու համալրում և այլն: Վերոնշյալ ենթաբաժնի քարտարաններին ներհատուկ է աղբյուրագիտական և տեղեկատվական բացառիկ նշանակությունը: Սույն ենթաբաժնում մշակվում և քարտագրվում են Հայաստանի, մարզերի, հայ ժողովրդի ու սփյուռքահայ գաղթօջախների մասին պարբերական մամուլում և ժողովածուներում տպագրված հոդվածները: Ենթաբաժնում է գտնվում նաև անհատական քարտարանը, որը պարունակում է հայ մշակույթի և գիտության նշանավոր գործիչների վերաբերյալ տեղեկատվություն: 2013 թ.-ից կատարվում է հոդվածների վերլուծական նկարագրություն և զետեղվում Հայաստանի ազգային գրադարանի կայքի «Մամուլի հոդվածներ» շտեմարանում:

Ըստ համապատասխան փաստաթղթի՝ հայագիտությունը սահմանվում է հետևյալ կերպ. «Հայագիտությունը գիտությունների համակարգ է, որն ուսումնասիրում է հայոց լեզուն և գրականությունը, պատմությունը, հայ ժողովրդի նյութական և հոգևոր մշակույթը: Հայագիտությունը ներառում է հայ լեզվաբանությունը (հայոց լեզուն իր բոլոր դրսևորումներով՝ գրաբար, միջին հայերեն, արդի գրական հայերենն իր երկու ճյուղերով ու համակարգերով՝ արևելահայերեն ու արևմտահայերեն, խոսքի մշակույթ, բարբառագիտություն և այլն), հայ գրականագիտությունն իր բոլոր դրսևորումներով ու զարգացման շրջափուլերով (հայոց հին և միջնադարյան, նոր ու նորագույն, սփյուռքահայ և օտարագիր, ժողովրդական բանահյուսություն, գրական-քննադատական մտքի պատմություն և այլն), հայ պատմագիտությունն իր օժանդակ գիտություններով (հնագիտություն, ազգագրություն, աղբյուրագիտություն, պատմագրություն, մատենագրություն և մատենագիտություն, վիճագրագիտություն, վավերագիտություն ու դրամագիտություն, Հայաստանի պատմական աշխարհագրություն, պատմական ժողովրդագրություն, մարդաբանություն և այլն), պատմական բժշկագիտությունը, հայ իրավագիտությունը, հայ հասարակական-քաղաքական և տնտեսագիտական մտքի պատմությունը, հայ իմաստասիրությունն ու արվեստագիտությունը: Հայագիտության կարևոր բնագավառներից են սփյուռքագիտությունը, հարևան ժողովուրդների հետ հայերի պատմամշակութային հարաբերությունների ուսումնասիրությունը» [Հայեցակարգ հայագիտության զարգացման, 2012]:

Հայագիտական և երկրագիտական քարտարանների միջոցով իրագործվում է ընթերցողների բոլոր խմբերի տեղեկատու մատենագիտական նյութերի սպասարկումը: Հայագիտական և տեղեկատու մատենագիտական քարտարանների համակարգը տեղեկատվական աշխատանքների կարևորագույն օղակներից է՝ միմյանց լրացնող, փոխկապակցված ամբողջություն: Այն կազմակերպվում է գիտականության ու մատչելիության սկզբունքների հիման վրա: Մատչելիության սկզբունքը իրականացվում է ընթերցողներին կողմնորոշելու ու տեղեկատվություն հաղորդելու միջոցով: Պարբերական մամուլից և ժողովածուներից վերցված անհատական նկարագրությունը մատենագիտական քարտարանում կարող է փոխարինվել տվյալ նյութի բովանդակությունը բացահայտող բազմաթիվ վերլուծական նկարագրություններով: Անհրաժեշտության դեպքում վերլուծական նկարագրության միջոցով մատենագիտական քարտարանում արտացոլվում են նյութի ոչ միայն առանձին հատվածներ կամ բաժիններ, այլև առանձին թեմաներ ու ենթաթեմաներ: Մատենագիտական նկարագրության բաժանարարի ներքո կարելի է արտացոլել մի քանի լեզվով հրատարակչական տարբեր տեսակի նյութեր: Հայաստանի ազգային գրադարանում մատենագիտական քարտարաններ ստեղծելու աշխատանքները սկսվել են դեռևս 1935 թվականից: Երկրագիտական քարտարանը մատենագիտական քարտարանների առանցքն է: Այն ազգային գրականության մասին տեղեկատվության անփոխարինելի աղբյուր է: Քարտագրման աշխատանքները սկսվել են 1950-ական թվականների երկրորդ կեսից՝ «Հայաստանի և հայ ժողովրդի մասին» թեմատիկ քարտարանով: Այսօր այն իր ծավալով և նշանակությամբ գրադարանի կարևոր քարտարաններից է: Հայագիտական և երկրագիտական քարտարանները բաղկացած են չորս բաժնից՝ 1. Տեղական հրատարակությունների մատենագիտության, 2. Երկրագիտական գրականության, այսինքն՝ տվյալ երկրի, հանրապետության, մարզի, շրջանի, քաղաքի և գյուղի մասին առկա գրականության, 3. Այդ ժողովրդի տարբեր բնագավառների հայտնի գործիչների մասին եղած գրականության անհատական մատենագիտության (պերսոնալիա) և 4. Հայաստանը և հայ ժողովուրդը գեղարվեստական գրականության մեջ: Նյութերի արտացոլման շրջանակներն այս քարտարանում անսահմանափակ են: Ի տարբերություն մատենագիտական այլ քարտարանների, որոնք արտացոլում են միայն ամսագրային ու լրագրային հոդվածները, երկրագիտական քարտարանը արտացոլում է հանրապետության մասին առկա ամբողջ գրականությունը՝ անկախ նրա հրատարակչական ձևից, հրատարակության վայրից և լեզվից: Հայագիտական և երկրագիտական քարտարանի կառուցվածքը կարգային է (թեմատիկ), նրա կազմի մեջ մտնող տպագիր երկերի և այլ նյութերի դասակարգման հիմքը տասնորդական համակարգն է, որի առանձին բաժինները և ենթաբաժինները ոչ միայն խոշորացված են, այլև առանձին հարցեր տասնորդական համակարգում գրված իրենց տեղից տեղափոխվել են այլ բաժիններ կամ ենթաբաժիններ: Օրինակ՝ Հայ առաքելական եկեղեցու պատմությունը 2-րդ բաժնից տեղափոխվել է 903 ենթաբաժինը, բարեգործական ընկերությունները 361 ենթաբաժնից՝ 902.81 ենթաբաժին և այլն: Քարտարանն ունի 0-9-ը ընդհանուր բաժիններ: Նյութերի դասավորությունը կատարված է հետևյալ կերպ: Նախ, դասավորված են գրքերի և գրախոսությունների նկարագրությունը, ապա՝ ամսագրային և լրագրային հոդվածների նկարագրությունները: Այս հոդվածներից յուրաքանչյուրի ներքո գոյություն ունի դասավորության լեզվային կարգ՝ հայերեն, ռուսերեն, ապա այլ օտար լեզուներով քարտեր: Քարտարանին կից ստեղծված են այբբենական-առարկայական, ինչպես նաև նշանավոր գործիչների անվանական-այբբենական բանալիներ, որոնցում յուրաքանչյուր անհատի կամ թեմայի անվան դիմաց նշված է քարտարանի այն բաժնի կամ ենթաբաժնի դասիչը, որի ներքո հավաքված են այդ անհատի, թեմայի կամ առարկայի մասին առկա նյութերը: Քարտարանն ունի կարգային բանալի, որի նպատակն է խմբավորել քարտարանի կազմի մեջ մտնող անհատ գործիչներին ըստ գիտության բնագավառների: Բանալու մեջ անվանական նկարագրություններն ունեն համառոտ անտաքիա անհատի՝ գիտության այս կամ այն ճյուղին պատկանելու մասին: Երկրագիտական քարտարանին կից առկա է երկու քարտարան՝ անհատական և «Հայաստանի քաղաքներն ու շրջանները», որոնցից յուրաքանչյուրն ունի իր կազմակերպման առանձնահատուկ մեթոդաբանությունը, ներքին կառուցվածքը, որոնք լրացնում են երկրագիտական քարտարանի բովանդակությունը:

Անհատական քարտարան (պերսոնալիա . շուրջ 232 արկղ): Անհատական է կոչվում, քանի որ արտացոլում է պարբերականներում տպագրված առանձին հայտնի անհատների ստեղծագոր-

ծությունները և նրանց մասին առկա գրականությունը: Քարտարանում նկարագրությունները խմբավորվում են այդ գործիչների անվանական բաժանարարների ներքո՝ ըստ բաժանարարների այբբենական կարգի: Անհատական քարտարանը գրադարանի մատենագիտական քարտարանների մեջ ամենահինն է: Նրա կազմակերպման մասին առաջին անգամ հիշատակված է գրադարանի 1938 թ. տարեկան հաշվետվության մեջ: Անհատական քարտարանում արտացոլված են նախ տվյալ անձնավորության երկերը, նրա կատարած թարգմանությունները, իսկ երկրագիտական քարտարանի համապատասխան բաժնում՝ այդ անհատների մասին առկա գրականությունը:

«Հայաստանի քաղաքները և շրջանները» քարտարանն ընդգրկում է Հայաստանի նախկին շրջանների, քաղաքների մասին եղած նյութերի նկարագրությունները (շուրջ 126 արկղ): Քարտարանն ունի այբբենական կառուցվածք, որի համար հիմք են հանդիսանում քաղաքների և շրջանների անուններով կազմված բաժանարարները:

Ամսագրային և լրագրային հոդվածների քարտարաններն արտացոլում են հասարակական գիտությունների վերաբերյալ ռուս և հայ պարբերական մամուլում տպագրվող հոդվածների վերլուծական նկարագրությունները (շուրջ 862 արկղ):

Հայագիտական և երկրագիտական քարտարաններում տրվող յուրաքանչյուր մատենագիտական տեղեկանք երկարատև պրպտումների արդյունք է, որն աշխատատար է և ժամանակատար: Բաժնում պահպանվում են տրված մատենագիտական տեղեկանքների պատճենները, որոնց ամբողջությունը տրված մատենագիտական տեղեկանքների արխիվն է: Այստեղ յուրաքանչյուր տեղեկանք գետեղված է առանձին ծրարում, համարակալված և դասավորված է ըստ համարների հերթական կարգի (մոտավորապես 1175 տեղեկանք):

Բացի վերոհիշյալ մատենագիտական քարտարաններից, հայագիտական և երկրագիտական քարտարանների ենթաբաժինը կազմում է նաև մի շարք կենսամատենագիտություններ և մատենագիտություններ, իրականացնում է այլ ընթացիկ աշխատանքներ:

Երկրագիտական տեղեկատվություն արտացոլող քարտարանների և շտեմարանների ստեղծման գործընթացում ի հայտ եկան որոշ դժվարություններ, բայց հենվելով միջազգային փորձի ուսումնասիրության վրա, այդ ուղղությամբ կատարվել են կարևոր աշխատանքներ, ուստի վերջնարդյունքն արդեն իսկ տեսանելի է [Жолудева, 2022, 16]:

«Հայ մատենագրութեան թուանշային գրադարան» ծրագրով Հայաստանում սկիզբ դրվեց նորագույն տեղեկատվական և համակարգչային տեխնոլոգիաների կիրառմամբ հայագիտական աշխատանքներին՝ հայ գրքային մշակույթը առավել մատչելի դարձնելու համար: Համակարգչային թվանշային համակարգերը կարևոր դեր ունեն դասական գրավոր ժառանգության պահպանման, զարգացման և հաջորդ սերունդներին փոխանցելու գործում: Այս համակարգը հնարավորություն է տալիս Հայաստանի և Սփյուռքի կառույցներին (դպրոցներ, համալսարանական ամբիոններ, կազմակերպություններ, հոգևոր հաստատություններ, անհատներ), ինչպես նաև հասարակության լայն շերտերին չմիջնորդավորված կերպով հաղորդակցվելու հայկական տպագիր մշակութային ժառանգությանը:

Հաշվի առնելով ժամանակակից տեղեկատվական-հեռահաղորդակցման տեխնոլոգիաների զարգացման պահանջները՝ 2013 թ.-ից ստեղծվել է «Մամուլի հոդվածներ» մատենագիտական էլեկտրոնային շտեմարանը, որը, ի թիվս այլ շտեմարանների, գետեղված է ՀԱԳ-ի կայքում:

Այն մեքենաընթեռնելի տեսքով կազմակերպված տվյալների հավաքածու է, որը ծառայում է տեղեկատվության հեշտ և արագ որոնմանը: Գրադարանային միությունների և հաստատությունների միջազգային դաշնությունն առաջարկում է օգտագործել «Մատենագիտական նկարագրության միջազգային ստանդարտը»: Մատենագիտական շտեմարանը օգտվողին ցույց է տալիս այն աղբյուրները, որոնցից կարելի է ավելի մանրամասն տեղեկություններ ստանալ հետաքրքրող թեմայի վերաբերյալ: Մատենագիտական շտեմարանում ընդգրկված են լրագրային և ամսագրային հոդվածների օրինակներ: Մատենագիտական շտեմարանում նյութի համառոտ շարադրման արդյունքում տրվում է տեղեկություն մարդկանց, կազմակերպությունների և երկրների մասին: Մատենագիտական տվյալների շտեմարանում որպես առանձին դաշտեր կարող են հանդես գալ՝ հեղինակի, վերնագրի, հրատարակիչների մասին տեղեկություններ պարունակող տվյալները: Մատենագիտական շտեմարանները նախատեսված են տարաբնույթ օգտվողների համար՝ ըն-

թերցողներ, գրադարանավարներ, քարտագրողներ, վարչական աշխատողներ և այլն: Մատենագիտական շտեմարանում պետք է հնարավոր լինի տեղեկատվությունն արտածել տարբեր ձևաչափերով՝ օգտվողների յուրաքանչյուր խմբին մատչելի դարձնելով դաշտերի այն բազմությունը, որն անհրաժեշտ է միայն այդ խմբին և ելնելով նկարագրման օրենքների պահանջներից՝ փոփոխել պայմանական անջատման նշանների կիրառման հաջորդականությունը՝ առանց փոփոխելու դաշտերի պարունակությունը: Մատենագիտական շտեմարանները ճկուն են: Մատենագետը պետք է ինքնուրույն որոշի արագ փնտրման դաշտերի ցանկը, այսպես կոչված բանալի բառերը. նպատակն է հարցման արդյունքն արագ և լիարժեք ստանալը:

Ներկայում կարևորվում է նաև էլեկտրոնային երկրագիտության դերն ու նշանակությունը, որն ապահովում է ազատ մուտք դեպի տվյալ տարածաշրջանի փաստաթղթային ժառանգություն: Արդի մատենագիտության և գրադարանագիտության տեսանկյունից պետք է կարևորել գրադարանային-տեղեկատվական (մատենագիտական) համակարգերի ու դրանց գործունեության կատարելագործման խթանման հարցերը, նպաստել ԱՊՀ երկրների մշակութային քաղաքականության զարգացման ու համագործակցության խորացմանը, ուսումնական և գիտական կապերի ամրապնդմանն ու փոխզարգացմանը: Պետք է ստեղծել Հայաստանի, ԱՊՀ երկրների և հայկական սփյուռքի միջև տեղեկատվական ճկուն միջավայր, կարևորել միջմշակութային հաղորդակցության և գրադարանագիտության զարգացման, գրադարանային հավաքածուների շարունակական համալրման, տեղեկատվական ռեսուրսների լայն սպասարկման հարցերը: Գլոբալ տեղեկատվական-հաղորդակցական համակարգերի զարգացման պայմաններում մեր գլխավոր խնդիրը քաղաքակրթությունների պահպանումն է և մշակութային ժառանգության փոխանցումը ապագա սերունդներին:

Գրադարանային-տեղեկատվական և մատենագիտական աշխատանքների տարբեր ուղղություններում պետք է իրականացնել փորձի ուսումնասիրում, ցուցաբերել հետազոտական-վերլուծական, ստեղծագործական մոտեցում: Պետք է գործնական մոտեցում ցուցաբերել մատենագիտական-երկրագիտական քարտարանների կազմակերպման ռազմավարական, կառավարման և հեռանկարային զարգացման հարցերում՝ ուսումնասիրման, պահպանման և օգտագործման մեջ կարևորելով տեխնոլոգիական արդի միջոցների ու մեթոդների գործնական կիրառությունը: Միևնույն ժամանակ հաշվի առնելով մատենագիտական-երկրագիտական քարտարանների տեղեկատվության արդի զարգացումները՝ պետք է մասնակցել միջազգային ծրագրերում ինտեգրման գործընթացներին: Իրականացնել տեղեկատվական սպասարկում, կատարել հետազոտական որոշակի աշխատանք տեսական գիտելիքների և ձեռք բերած պրակտիկ փորձի հիման վրա:

SUMMARY

Thus, Armenian studies and Earth science are of great importance in the preservation, development and transmission of written heritage to the next generations. Bibliographic theories, seminars, discussions and exhibitions are organized on the basis of theoretical knowledge and acquired experience. In the era of modern technological developments, Armenian studies and reference bibliographic works are carried out most effectively. In addition to paper card files, electronic card files and repositories are also of great informational importance, which enable a wide range of readers to use the Armenian printed cultural heritage without mediation. It should be added that a number of issues of updating and management of bibliographic and information files related to the digitization of files remain controversial.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Հավելված №1, ՀՀ կառավարության 2012 թ. հունվարի 12-ի նիստի №1 արձանագրային որոշում: Հայեցակարգ հայագիտության զարգացման, [Էլեկտրոնային հրատարակություն] URL: <https://is.gd/plOi17>, 27.11.2022:
2. Жолудева С., Разработка структуры краеведческой коллекции // Библиотечное дело, Санкт-Петербург, ООО «Агентство-Информ Планета», 2022, № 3, С. 16–19.